

Privatizovano nasilje u ratovima u Jugoslaviji

Obim udjela tzv. privatizovanog nasilja u državne svrhe u oružanim sukobima javnosti je poznat iz vremena rata u Iraku. Međutim, ta pojava nije nova. Boris Kanclajter, član fondacije „Rosa Luxemburg“, u svom članku opisuje ratove u nekadašnjoj Jugoslaviji između 1991. i 1999. godine i kakav su uticaj, u određenim vremenskim periodima, imale različite forme privatizovanog nasilja, koje danas susrećemo i u mnogim drugim konfliktima.

Paramilitarizam, privatne vojne kompanije i etnički konflikti

Boris Kanclajter (Boris Kanzleiter)

Slijedeći medijske izvještaje, javno mnijenje na Zapadu je ratove u nekadašnjoj Jugoslaviji posmatrala isključivo kroz prizmu etničkih sukoba. Nerazjašnjeno je ostalo kakav uticaj je na njih imalo učešće privatnih vojnih kompanija. Stoga će u članku koji slijedi posebna pažnja biti posvećena sljedećim aspektima:

1. najprije treba prikazati da tzv. privatizovano nasilje u ratovima u Jugoslaviji nije bilo odraz „haotičnog raspada“, već izraz strategije političkih elita;
2. zatim, neophodno je objasniti da „etnička čišćenja“ tokom rata uopšte nisu bila posljedica „vjekovne mržnje“ različitih nacionalnih skupina, već najčešće posljedica upravo aktivnog i neposrednog učešća privatnih vojnih formacija (plaćenika);
3. i, na kraju, treba rasvijetliti ulogu američke privatne vojne kompanije „Military Profesional Resources Inc.“ (MPRI) u Hrvatskoj 1994/1995. Taj primjer jasno pokazuje da je kroz podršku američke vlade, učešće jedne privatne vojne kompanije – nezavisno od toga da li s namjerom ili ne – plaćeno cijenom najvećeg etničkog čišćenja u svim sukobima na tlu nekadašnje Jugoslavije.

Paramilitarizam kao strategija elite

Ratni događaji u Jugoslaviji – posebno slike masakriranih civila – u međunarodnoj javnosti primljeni su sa odbojnošću i nerazumijevanjem. Nakon okončanja hladnog rata budila se iluzija o konačnom početku razdoblja mira, pa je u takvoj atmosferi izgledalo kao da su ljudi na Balkanu 1991. godine potpuno izgubili razum. Konflikt je malo ko mogao shvatiti kada se znalo da su Srbi, Hrvati, Bošnjaci i mnoge druge nacionalnosti u Jugoslaviji mirno i skladno zajedno živjeli više decenija. Kao objašnjenje veoma brzo je prihvaćena teza o prastaraj etničkoj mržnji. Prema njoj Jugoslavija **nije** bila predstavljena kao uspješan primjer multikulturalnog društva, već kao „komunistička tamnica naroda“; poslije odlaska s vlasti partijske garniture izgledalo je da se dugi niz godina nakupljena mržnja na zemlju sručila kao nekakva surova prirodna nepogoda. A upravo ta teza o etničkoj mržnji potpuno je pogrešna. Naravno, niko razuman ne negira činjenicu da u socijalističkoj Jugoslaviji multinacionalni život nije tekao bez problema i da je djelimično dolazilo do konflikata sa nacionalnim predznakom. Iz toga se, ipak, ne može izvući zaključak da je razbijanje države bilo neizbježno.

Korijene dezintegracije u Jugoslaviji sociološka i istorijska istraživanja mnogo više pronalaze u enormnoj strukturnoj razlici u razvoju različitih regiona, u dramatičnoj ekonomskoj krizi iz druge polovine 80-ih, u gubljenju legitimacije vladajućeg SKJ nakon silaska socijalizma sa scene u istočnoj Evropi, u autoritarnim političkim strukturama moći, u pretjeranom federalizmu i nepraktičnom Ustavu, te nedostatku interesa zapadnih zemalja za stabilnom jugoslovenskom državom nakon završetka hladnog rata. Ono što je krajem 80-ih socijalnoj i političkoj krizi konačno dalo nacionalnu formu, u koju su, u borbi za moć i konkurentne političke projekte, uneseni etnički, odnosno nacionalni argumenti, „zasluga“ je, prije svega, strategija elita.

Stupanje na scenu paravojnih grupacija usko je povezano upravo sa ovom strategijom. Prve paravojne formacije nisu nastale spontano, već su, kako na hrvatskoj, tako i na srpskoj strani, osnovane iz partijskih, policijskih i struktura tajnih službi sa ciljem da svaka od njih u političkim razračunavanjima oko budućnosti jugoslovenske federacije ima svog „keca u rukavu“ – kako bi u odsudnom trenutku mogle prijetiti silom.

Na hrvatskoj strani su u istočnoj Slavoniji još u ljeto 1990. godine važni kadrovi tek osnovanog HDZ-a, Branislav Glavaš i Tomislav Merčep, naoružavali ilegalne stranačke paravojne jedinice. U to vrijeme su u Hrvatskoj operisale i prve srpske paravojne jedinice podržane iz beogradskih krugova tajnih službi. Konkretno se radilo o grupi oko nekadašnjeg kriminalca Željka Ražnatovića Arkana.

Od posebnog značaja u ovom kontekstu je isticanje vremenskog perioda ovih dešavanja. Naime, u jesen 1990. godine – skoro godinu dana prije izbijanja sukoba – u ispitivanjima javnog mnijenja

većina stanovništva je razbijanje Jugoslavije smatrala nemogućim ili nepoželjnim. Jugoslovenska narodna armija (JNA) još uvijek je definisana kroz ulogu neutralnog čuvara mira i sigurnosti. Paravojne formacije, instalirane od strane nacionalističkih elita, postale su glavna pokretačka snaga polarizacije. Uz to dolazi i sveobuhvatna kampanja dezinformacijama kroz masovne medije, kojima je šireno nepovjerenje i strah, što je išlo na ruku nacionalistima na svim stranama.

Paravojne formacije u ratu

Dok se u međunarodnim medijima kroz izvještaje sa ratnih područja u održavanju teze o „izljevu etničke mržnje“ često stvarao dojam o „susjedima“, koji su, pljačkajući i ubijajući, „istrjebljivali jedni druge“, detaljnija istraživanja su pokazivala sasvim drugačiju sliku. Prema iskazima svjedoka na početku rata u Bosni i Hercegovini nije postojao niti jedan slučaj napada od strane poznanika iz susjedstva. S druge strane upadljivo je mnogo primjera i dokaza o slučajevima u kojima su se pripadnici različitih nacionalnosti zajednički branili od upada nepoznatih grupa. Nasilje u selima i gradovima sa izmješanom nacionalnom strukturom je dolazilo upravo od strane paravojnih formacija – ne isključivo, ali u odlučujućem obimu. Prema podacima UN-ovih posmatrača tokom 1994. godine su na području nekadašnje Jugoslavije djelovale čak 83 paravojne jedinice ukupne jačine između 36.000 i 66.000 naoružanih pripadnika.

Ovdje nema dovoljno prostora za hronološko prikazivanje i diferencijaciju, jer bi to zahtijevalo prikazivanje kompleksnog toka cijelog oružanog sukoba. Ipak, presudno je sljedeće: rat je u svom najširem obimu pokazao agresivnost naoružane manjine nad podčinjenim narodom, koji je pod pritiskom bio prisiljen da se pozicionira duž izmišljene i nametnute „etničke linije“. Raširene metode „etničkog čišćenja“ tekle su u tri faze:

1. najprije je neko naseljeno mjesto – često pod zaštitom regularne vojske JNA – bilo opkoljeno od strane paravojnih jedinica, a pripadnici jedne ili više nacija upozoreni da ga napuste;
2. zatim je to mjesto bilo zauzeto upotrebom vojne sile, a eventualna odbrana slomljena. Tom prilikom je dolazilo do sistematičnog brutalnog terora prema pripadnicima „neprijateljske“ nacije;
3. u završnoj fazi bila je provedena pljačka i uništavanje imovine protjeranih ili ubijenih.

Teror nije bio uperen samo protiv pripadnika drugih, već je provođen i nad pripadnicima „sopstvene“ nacije, koji su se suprotstavljali zločinima ili koji su štitili progonjene i zlostavljane – oni su bili označavani kao izdajnici.

„Nepremostive“ etničke granice, kao što se to danas vidi u Vukovaru, Mostaru, Kosovskoj Mitrovici, ali i mnogim drugim mjestima širom nekadašnje Jugoslavije, u kojima se na razne načine potenciraju navodne nacionalne razlike, nisu povod sukobima, već njihova posljedica (npr. aktuelne su još uvijek odvojene škole).

MPRI i akcija „Oluja“ u Hrvatskoj

Dok se u diskusiji o „modernim ratovima“ fenomen „privatizovanog nasilja“ često opisuje kao posljedica „raspada“ neke države u kriznim i ratnim područjima širom zemaljske kugle, primjer ratova u nekadašnjoj Jugoslaviji pokazuje da se zapad u svojim intervencijama također služi uslugama privatnih kompanija za vojni konzalting i pružanje profesionalnih vojnih usluga. Upravo na jugoslovenskom primjeru pokazalo se kako je strašne posljedice imala misija američke kompanije „Military Professional Resources Inc.“ (MPRI) svojim angažovanjem u ratu u Hrvatskoj. Prema mnogobrojnim iskazima – ne samo od strane visokih hrvatskih političara – učešće MPRI je bilo odlučujuće za brz uspjeh vojne ofanzive u akciji „Oluja“, prilikom koje je u avgustu 1995. godine hrvatska vojska u toku nekoliko dana osvojila regiju dotadašnje „Republike Srpske Krajine“, kontrolisane od strane srpskih vojnih formacija duž hrvatsko-bosanskohercegovačke granice. Charles Boyd, nekadašnji „broj 2“ Pentagona u Evropi, je prokomentarisao: „U slučaju MPRI radi se o plaćenicima, koji su za Hrvate obavili veoma dobar posao!“

Akcija „Oluja“ mora biti okvalifikovana kao teški ratni zločin. Kako je objašnjeno u optužnici tribunala u Haag-u tokom ove akcije provedeno je „etničko čišćenje“, kako bi se srpsko stanovništvo iz navedenog područja „nasiljem ili prijetnjom nasiljem, širenjem straha, deportacijom, protjerivanjem...“ trajno odstranilo. Prema nezavisnim procjenama, tokom akcije i nakon nje protjerano je više od 200.000 civila, a više stotina je ubijeno. „Oluja“ je promijenila odnos snaga u korist hrvatske i bošnjačke strane (na ratištima u BiH) i time obilježila odlučujuću prekretnicu u cjelokupnom sukobu na teritoriji nekadašnje Jugoslavije.

Podrobniji pogled na ulogu MPRI u Hrvatskoj pokazuje odlučujuću prednost privatnih vojnih kompanija u okviru zapadne intervezione politike: za uspjeh, neuspjeh ili konsekvence učešća ovih kompanija odgovornost ne snosi niko drugi osim njih samih. Prema iskazima njenih vlasnika, MPRI postaje aktivna isključivo u saglasnosti sa potrebama SAD, mada se radi o privatnoj kompaniji, koja djeluje na sopstvenu odgovornost i finansijski rizik. Koliko je uska povezanost između Pentagona i MPRI pokazuje već samo površni pogled na pripadnike kompanije osnovane 1987. godine, u kojoj su velikom većinom zaposleni nekadašnji pripadnici regularne američke vojske. Primjera radi, 1993. godine predsjednik je postao general Carl E. Vuono, šef generalštaba američke vojske od 1987. do 1992. godine, a podpredsjednik general Crosbie E. Saint, komandant američkih snaga u Evropi od 1988. do 1992. godine.

Kako je došlo do angažmana MPRI u Hrvatskoj još uvijek je predmet različitih špekulacija, koje će, vjerovatno, dugo ostati tajna, s obzirom na restriktivnu informacionu politiku kompanije, Pentagona i hrvatske državne politike. Ipak, sigurno je da se administracija tadašnjeg predsjednika Clinton-a tokom predsjedničke kampanje 1996. godine i pod pritiskom republikanskog rivala Bob Dole-a, koji je u svojim istupima zahtijevao pojačano učešće SAD na Balkanu, već 1994. godine odlučila na intenzivniju podršku Hrvata i bosanskih Muslimana protiv Srba. Otvorena vojna pomoć jednoj strani u zapadnoj javnosti nije prihvaćena sa odobravanjem, a, osim toga, bila je zabranjena od strane UN svim zaraćenim stranama kroz embargo na uvoz oružja.

Nosilac Pulicerove nagrade, novinar David Halberstam, pozivajući se na povjerljive izvore, objavio je kako je u takvoj političkoj situaciji hrvatski ministar odbrane Gojko Šušak, čovjek sa vrlo dobrim vezama u hrvatskoj dijaspori u SAD, u proljeće 1994. godine bio pozvan u centralu MPRI u Washington. Prema detaljnim istraživanjima Halberstam-a, Šušak je bivšim generalima Vuono-u i Saint-u objasnio svoju zamisao: najprije je trebalo da pripadnici MPRI hrvatsku vojsku organizuju prema NATO strukturama kako bi otvorili put Hrvatskoj ka zapadnom vojnom savezu, a onda je potrebno profesionalnu vojsku staviti pod kontrolu civilnih organa, da bi, na posljetku, izbacili Srbe iz Hrvatske. Šušak je tada doslovce rekao: „*Želim Srbe izbaciti iz moje zemlje (drive out)!*“

Nakon što je američko ministarstvo inostranih poslova u oktobru 1994. godine dalo zeleno svjetlo, prva grupa od 14 visokokvalifikovanih pripadnika MPRI je stigla u Zagreb. Narednih mjeseci u hrvatsku vojsku je uveden efektivan program za obuku pod nazivom „Democracy Transition Assistance Program“ (DTAP), a sve pod komandom MPRI-ovog generala R. Griffiths-a, zamjenika komandanta tajne američke vojne službe u Evropi između 1989. i 1991. godine.

Iako MPRI uvijek iznova demantuje sopstvenu odgovornost za akciju „Oluja“, postoji čitav niz indicija koje pokazuju da su savjetnici ove američke kompanije u njoj igrali veoma važnu ulogu. Poznato je da je šef MPRI-a, general Vuono, o roku od samo pet dana pred početak napada najmanje deset puta posjetio hrvatske „arhitekta“ akcije, generala Zvonimira Červenka sa saradnicima. Operacija je tekla u tipičnom američkom stilu iz NATO-vih vojnih priručnika integrisanim zračnim, artiljerijskim i pješadijskim napadima. Pri tome je učešće MPRI predstavljalo najdirektniju američku podršku hrvatskoj vojsci u toku 1994./1995. godine. Tako su, prema izvještaju lista „Nacional“, američke snage slale tačne podatke o kretanju vojnih snaga protivnika istovremeno uništavajući njihova sredstva komunikacije.

Tačnija i detaljnija rekonstrukcija akcije „Oluja“ i uloga MPRI mogla bi, pod određenim uslovima, biti moguća tokom ili po završetku sudskih procesa u den Haag-u. U svakom slučaju već sada se sa sigurnošću može reći: ako je MPRI zaista imao namjeru „*izbjeći ekscese i zvjerstva u toku operacije*“, kako je tvrdio John Dinger iz američkog ministarstva inostranih poslova, onda mu to nije uspjelo. Umjesto toga je i u ovom – za američku politiku još povoljnijem slučaju – postalo jasno ono na šta mnogi kritičari opšteg smanjivanja vojnog aparata već dugo skreću pažnju: vojno znanje i iskustvo, koje zapadne privatne vojne kompanije na raspolaganje stavljaju trećima, nije moguće držati pod direktnom političkom kontrolom.

Boris Kanzleiter,
fondacija „Rosa Luxemburg“
2006. godine